

KATTA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIYLAHV JARAYONIDA YETAKCHILIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Azizova Ziroatxon Baxodirovna
Qo`qon davlat pedagogika instituti o`qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada bolalar yetakchiligi muammosi bo'yicha ilmiy manbalarni tahliliy ko'rib chiqish asosida katta maktabgacha yoshdagi yetakchilik qobiliyatlari bolaning tengdoshlari bilan kattalar rahbarligi ostida birgalikdagi faoliyatida rivojlanadigan integral dinamik shaxsiy ta'lim sifatida belgilanadi, uning tuzilishi kognitiv, hissiy-ixtiyoriy, faoliyat-ijodiy va baholash-aks ettiruvchi tarkibiy qismlarning birligi bilan shakllanadi. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchilik qobiliyatining tarkibiy modeli taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: bolalar yetakchiligi, yetakchilik qobiliyati, katta maktabgacha yosh, ijobiy, ijtimoiylashuv, jarayon.

ANNOTATION

The article, based on an analytical review of scientific sources on the problem of children's leadership, defines the leadership abilities of an older preschooler as an integrative dynamic personal education developing in the joint activity of a child with peers under the guidance of adults, the structure of which is formed by the unity of cognitive, emotional-volitional, activity-creative and evaluative-reflective components. A structural model of a preschooler's leadership abilities is also presented.

Keywords: child leadership, leadership abilities, senior preschool age, positive, socialization, process.

KIRISH. Maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxsiyatini ijtimoiylashtirish va individuallashtirish, ularning hissiy va ijtimoiy intellektini, ijtimoiy tashabbusi va ijodini rivojlantirish uchun sharoit yaratish zamonaviy maktabgacha ta'limning eng muhim vazifasidir. Ijobiy yetakchilik fazilatlarini tarbiyalash va yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish maktabgacha ta'limning bir qator ustuvor vazifalarida ko'rib chiqilmaydi, ammo ta'lim amaliyoti tomonidan yetakchilik muammosiga qiziqish qonuniydir, mavjud yutuqlarni tahlil qilishni va eng ko'p aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni bolalarda yetakchilik qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlaydigan samarali sharoitlarni talab qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Ilmiy manbalarning nazariy tahlili shuni ko'rsatdiki, hozirgi vaqtda olimlar orasida bolalar yetakchiligining tabiati to'g'risida kelishuv mavjud emas, ammo fikrlarning xilma-xilligi orasida uchta asosiy tushuncha ajralib turadi.

- Birinchi kontseptsiyaga ko'ra, yetakchilik-bu maxsus qobiliyatning bir turi (maxsus qobiliyatlar to'plami). Yetakchilik tabiiy, genetik sharoitga ega va ko'plab omillarning ta'siri tufayli faol rivojlanmoqda, ular orasida atrof-muhit ta'siri va maqsadga yo'naltirilgan pedagogik rahbarlik alohida o'rin tutadi (D. Babaeva, A. M. Matyushkin, A. I. Savenkov, E. I. Shcheblanova va boshqalar).

- Ikkinchi kontsepsiyaga ko'ra, yetakchilik qobiliyati umumiy iqtidor kontekstida ko'rib chiqiladi va xususiy (maxsus) iqtidorning bir turi sifatida emas, balki shaxsiyat xususiyatlarining keng majmuasi, uning ajralmas sifati sifatida namoyon bo'ladi. Yetakchilik qobiliyatining asosiy mezonlari yuqori motivatsiya, ajoyib qobiliyat (intelektual, kommunikativ, taklif qiluvchi va boshqalar) va ijodkorlik (V. Yu. Bolshakov, A. N. Ilyina, D. V. Ushakov va boshqalar).
- Uchinchi kontsepsiyaga muvofiq (yetakchilikning interaktiv nazariyasi) har qanday bola yetakchiga aylanishi mumkin, ya'ni ma'lum sharoitlarda har bir bola yetakchi bo'lishi mumkin (E. A. Arkin, A. S. za-Lujniy, A. A. Krilov va boshqalar).

Muammoning retrospektiv tahlili shuni ko'rsatdiki, bolalar yetakchiligi fenomeni XX asr boshlarida e'tiborni tortdi (E. A. Arkin, V. P. Vaxterev, A. B. Zalkind, A. F. Lazur-skiy, G. A. Fortunatov, D. Baldunin, A. Beaver, B. Winifred, J. Warendonck, W. Doering va boshqalar). Natijada, bolalar yetakchiligining ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida turli jihatlari, shu jumladan olti yoshdan sakkiz yoshgacha bo'lgan bolalar yetakchilari (liderlarining) xususiyatlari o'rganildi: ta'sirchan faol, kuchli va tashabbuskor, epchil va jasur, o'tkir aqlga ega, rejalashtirish qobiliyatlari va guruhning boshqa a'zolarining xohish-istaklarini o'rganish qobiliyatiga ega. 1920-1930 yillarda rus pedolog- olimlar (E. A. Arkin, P. P. Blonskiy, A. B. Zalkind, V. S. Krasuskiy, S. O. Lozinskiy, I. V. Evergetov va boshqalar). bolalar yetakchiligining ijtimoiy va biologik ildizlari (bolalar yetakchiligi), bolalar liderlarining turlari, ularning xususiyatlari, guruh a'zolari bilan o'zaro munosabatlarning tabiati o'rganildi.

Natijada ikkita asosiy xulosa paydo bo'ldi: guruh lideri "ma'lum bir jamoa uchun ideal bo'lgan fazilatlarga" ega (P. P. Blonskiy); bolalar yetakchiligi fenomeni dinamik xarakterga ega bo'lib, quyidagi omillarga bog'liq: guruh a'zolarining yoshi, individual va ijtimoiy xususiyatlari, ularning shaxslararo munosabatlari, hayotiy tajriba, ijtimoiy sharoitlar va boshqalar.

Aniq yetakchilik salohiyatiga ega bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar quyidagilar bilan ajralib turadi: hukmronlik istagi, tashabbuskorlik, aqliy rivojlanishning yuqori darajasi, nutq va xulq-atvor faoliyati, hissiyotlilik (ta'sirchanlik, labillik), yetarli darajada o'zini o'zi qadrlash, mustaqillik, turli xil o'yinlarni ixtiro qilish va tashkil etish qobiliyati.

Bolada bolalar yetakchiligining asosiy xususiyatlari mavjudligida namoyon bo'ladigan yetakchilik salohiyatining rivojlanishi turli xil tadbirlarni tashkil etish va boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida sodir bo'ladi. Olimlar, shuningdek, bolalar liderlarining ijtimoiy vaziyatga nisbatan o'ziga xos sezgirligini qayd etadilar, bu ularning ijtimoiy intellekti va hissiy sohasining rivojlanish darajasini ko'rsatadi (S. I. Karpova, T. D. Savenkova, D. Bailey va boshq.) [4; 5].

Shunday qilib, ilmiy manbalarni tahliliy ko'rib chiqish katta maktabgacha yoshdagi yetakchilikning namoyon bo'lishini bolaning tengdoshlari bilan birgalikdagi faoliyat jarayonida bolada rivojlanadigan ajralmas dinamik shaxsiy ta'lim bo'lgan maxsus yetakchilik qobiliyatiga egaligi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Yetakchilik qobiliyatining tuzilishi tarkibiy qismlarning birligini tashkil qiladi: kognitiv, hissiy-ixtiyoriy, faoliyatli-ijodiy va baholash-aks ettirish:

- kognitiv komponent quyidagilarni o'z ichiga oladi: bolalarning yetakchilik haqidagi bilimlari va dastlabki g'oyalari, haqiqiy rahbarning fazilatlari (halollik, mas'uliyat, jasorat, nizolarni hal qilish qobiliyati va boshqalar), o'zini, shaxsiy fazilatlarini, o'zini do'st, jamoa (guruh) a'zosi sifatida anglash, ijodkorlik;

- hissiy-irodaviy komponent o'zini qat'iyatlilik, hissiy namoyon bo'lish va xatti-harakatlarning o'zini o'zi boshqarish, boshqa odamning hissiy holatiga moyillik, hamdardlik, optimizm, shaxslararo

munosabatlarda yetakchi o'rinni egallash istagi, tengdoshlar bilan birgalikdagi faoliyatda ishtirok etish, uni tashkil etish va boshqarishda namoyon bo'ladi;

- faoliyatli va ijodiy komponent ko'nikmalar majmuasini shakllantiradi: tashkiliy (maqsad qo'yish, faoliyatni rejalashtirish, natijani bashorat qilish, maqsadga erishish uchun vositalarni topish, sheriklarning harakatlarini muvofiqlashtirish, qiyinchiliklarni engish yo'llarini topish, maqsadga erishishning o'ziga xos usullarini taklif qilish, ularning harakatlari va sheriklarini ob'ektiv baholash), kommunikativ (og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqa vositalariga egalik qilish), samarali (muayyan faoliyat turlari bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lish);

- baholash va aks ettirish komponenti bolaning o'zini va uning imkoniyatlarini anglashi, o'z xatti-harakatlari va harakatlarini ob'ektiv baholashi, xulq-atvorida namoyon bo'ladi.

-tengdoshlarning harakatlari, birgalikdagi faoliyat natijalari.

Yetakchilik qobiliyatining barcha tarkibiy qismlari o'zaro bog'liq, murakkab tizimli kombinatsiyada va maktabgacha yoshdagi bolalarning turli xil qo'shma tadbirlarda ishtirok etishi va ishtirok etishi jarayonida bolada har tomonlama namoyon bo'ladi.

Zamonaviy sharoitda bolalar bog'chasidagi maktabgacha yoshdagi tengdoshlar guruhi bolalar yetakchiligi fenomenining kelib chiqishini o'z ichiga olgan bolalar ijtimoiy tashkilotining birinchi bosqichidir.

Katta maktabgacha yoshda yetakchilik bolada tengdoshlar guruhida norasmiy yetakchi bo'lishga imkon beradigan shaxsiy fazilatlar majmuasi mavjudligida namoyon bo'ladi: o'yinlarda yetakchi rollarni bajarish, bolalar faoliyatini boshqarish, ularning xatti-harakatlariga ta'sir qilish va boshqalar. XULOSA. Bizning fikrimizcha, yetakchilik salohiyati har bir normal rivojlanayotgan katta maktabgacha yoshdagi bolaga xosdir va tarbiyachilarning vazifasi bu potentsialni rivojlantirish, uni shaxsning barqaror fazilatlar sifatida yetakchilik qobiliyatiga aylantirish uchun sharoit yaratishdir. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning turli xil birgalikdagi faoliyati bo'yicha liderlik qilishi bolalarga xos egoni yengishga imkon beradi, har bir bolaga yetakchilik qobiliyatini namoyon etish va rivojlantirishga yordam berish, hamkorlik va umumiy maqsadlarga erishishga qaratilgan xulq-atvor strategiyalarini shakllantirishdan iborat (S. I. Karpova, T. D. Savenkova).

Maktabgacha ta'lim dasturlarida ijobiy ijtimoiylashuvning muhim tarkibiy qismi sifatida bolalarda yetakchilik salohiyatini rivojlantirish vazifasi yo'qligiga qaramay, ta'lim amaliyoti maktabgacha yoshdagi bolalarda ijobiy yetakchilik fazilatlarini tarbiyalash va yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali usullariga juda muhtoj.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari Ro'yxatdan o'tish. 03.07.2018 yildagi 3032-son.
2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi (takomillashtirilgan) 2022-yil nashr etilgan dasturi.
3. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi qonun – T.: 2019. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, 2019. 9 oktyabr. №209(7439)-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi to'g'risida"gi PQ-4312-son Qarori / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.05.2019-y., 07/19/4312/3106-son; 09.10.2020-y., 07/20/4857/1357-son.

5. Карпова С.И., Савенкова Т.Д. Развитие лидерских способностей у детей старшего дошкольного возраста // Муниципальное образование: Инновации и эксперимент. 2020. № 4 (73). С. 55-61.
6. Kivunja C. Leadership in early childhood education contexts: looks, roles, and functions // Creative Education. 2015. Vol. 6 (16). P. 1710-1717.
7. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=ozrGWXoAAA AJ&citation_for_view=ozrGWXoAAAAJ:FxGoFyZp5QC
8. G Nazirova. Мактабгача катта ёшдаги болаларда халқ оғзаки ижоди воситасида миллий ғурур хиссини шакллантириш–ижтимоий педагогик зарурият сифатида. Science and innovation 1 (B8), 2067-2077
9. GM Nazirova. CONTENT AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF PEDAGOGUES-EDUCATORS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS/ International Academic Research Journal Impact Factor 7 (1), 6
10. NG Malikovna, MM Nurmatovna, Basic principles of technology for teaching methodological subjects in preschool education, ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact.
11. Савенкова.И. Психология детской одаренности. М.: Юрайт, 2019. 334 с.
12. NA Sultonova, I Sh, D Xolqoziyeva - TECHNOLOGIES OF URBRINGING CHILDREN IN MODERN FAMILIES, European Journal of Research and Reflection in Ed, 2020
13. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Rh71JaMAAAA J&citation_for_view=Rh71JaMAAAAJ:FxGoFyZp5QC
14. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Rh71JaMAAAA J&citation_for_view=Rh71JaMAAAAJ:Se3iqnhoufwC
15. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Rh71JaMAAAA J&citation_for_view=Rh71JaMAAAAJ:IjCSPb-OGe4C
16. EM Akilovna, THE COMPETENCE OF THE EDUCATOR IN THE APPLICATION OF TECHNOLOGIES FOR THE ORGANIZATION OF HEALTH CARE WORK FOR CHILDREN OF PRESCHOOL AGE, INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN ...
17. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=x8zmCUkAAAA J&citation_for_view=x8zmCUkAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC